

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ДОМІНАНТИ ПРОЗИ МИКОЛИ УСТИЯНОВИЧА

У статті проаналізовано ідейно-проблемні та жанрові особливості прозового доробку представника галицької романтичної літератури М. Устияновича. Мета статті – аналіз індивідуального стилю письменника на прикладі його прозових творів. Об'єкт літературознавчого аналізу – оповідання «Старий Єфрем», повісті «Страсний четвер» і «Месьєр верховинця».

Як і більшість того часних галицьких авторів, Устиянович поєднував літературну творчість зі служінням священником, що впливало на загальний пафос і проблемно-тематичне спрямування його творів. Зокрема, це виразно простежується на прикладі оповідання «Старий Єфрем», в якому переважають складники церковної проповіді, мета якої полягає в утвердженні високих моральних принципів суспільстві. Показовим у цьому аспекті є і принцип образотворення, мова насамперед про образ старого Єфрема. Його портретні характеристики, поважний вік і життєвий досвід мають слугувати додатковим і беззаперечним підтвердженням істинності проголошуваних ним ідей. Останні віддзеркалюють передусім філософсько-світоглядну позицію самого Устияновича, на яку безперечно вплинули духовна освіта та ідеї європейської «весни народів». У формозмістовому аспекті викликає не менше зацікавлення й повість «Страсний четвер», яку можна класифікувати як повість «одного дня», і якій властива циклічність.

У результаті проведеного аналізу шляхом залучення підходів біографічного, історико-літературного, емпіричного методів дослідження вдалося з'ясувати, що прозовий доробок Устияновича виразно засвідчує насамперед стильовий синкретизм, в якому поєдналися ідеї та естетика просвітництва, сентименталізму та романтизму.

Ключові слова: Галичина, романтизм, львівська школа романтики, західноукраїнська проза, повість, «москвофільство», бідермаєр.

Nadiya BOIKO

*PHD, senior research fellow,
Shevchenko Institute of Literature
of the National Academy of Sciences
of Ukraine (Ukraine)*

GENRE-STYLE DOMINANTS IN MYKOLA USTYANOVYCH'S PROSE

In the article analyses the ideological, problematic and genre features in the prose of M. Ustyianovych – representative of Galician romantic literature. The purpose of the article is to explore the syncretism of the individual style of the writer. The object of literary analysis is a short story «Old Ephraim», stories «Holy Thursday» and «Highlander's Revenge».

Like most Galician authors of that time, Ustyianovych combined literary work with the service of a priest, which inevitably influenced on the problem-thematic direction of his works. In particular, this can be clearly seen in the example of the story «Old Ephraim», which is dominated by components of the church sermon, the purpose of which is to establish high moral principles in society. Indicative in this aspect is the principle creation image, it is primarily about the image of old Ephraim. His portrait characteristics, respectable age and life experience should serve as an additional and indisputable confirmation of the truth of the ideas he proclaimed. The latter primarily reflect the philosophical and ideological position of Ustyianovych himself, which was undoubtedly influenced by religious education and the ideas of the European «Spring of Nations». No less interesting is the story «Holy Thursday», which can be attributed to the story «one day» and which is characterized by cyclicity.

As a result of the analysis, using the biographical, historical-literary, empirical research methods, it was found that Ustyianovich's stories combined the ideas and aesthetics of the Ages of Enlightenment, sentimentalism and Romanticism.

Key words: Galicia, romanticism, Lviv school of romance, western Ukrainian prose, novel, «mousovfilstvo», Bidermeier.

Один із представників «львівської школи романтики», діяльний громадський активіст Галичини Микола Устиянович зіграв важливу роль у становленні нової західноукраїнської літератури, йдеться як про перший зразок поеми-медитації («Путь на полонину»), так і про романтично-психологічну повість «Мечь верховинця». Різноманітні поетичні (інтимні вірші, сонети, панегірики, історична поезія, елегії, ліро-епічна поема) і прозові твори Устияновича народною мовою були популярні серед тогочасної освіченої публіки. Його твори побачили світ на шпальтах таких тогочасних видань, як-от: «Зоря галицька», «Галицько-руський вісник», окремою збіркою (1860) та у бібліотечній серії «Руська письменність» (1913).

Творчий доробок Миколи Устияновича привертав увагу дослідників різних поколінь, з-поміж низки наукових розвідок варто наголосити дослідження З. Гузара [1], Л. Гулевич [2, 3], І. Денисюка [4], Є. Нахліка [5, 6], М. Ткачука [9] та ін. Ураховуючи дотеперішні напрацювання українських літературознавців, закцентую саме питання синкретизму стилів у прозовому доробку цього західноукраїнського автора.

Тенденція стильового синкретизму та переважання дидактичного пафосу в цілому характерні для західноукраїнської прози середини XIX ст., що зумовлювалось серед іншого основним родом занять і соціальним походжен-

ням західноукраїнських авторів. Послідовно стильовий синкретизм простежується й у творчому доробку Миколи Устияновича. Поєднанням кількох художніх стилів і течій, а також різних формозмістових складників вирізняється уже перший його прозовий твір – оповідання «Старий Єфрем» (1849). Побудоване у формі діалогу (старий Єфрем – студент), своїми рисами це оповідання радше нагадує проповідь, головна ідея якої полягає в утвердженні у суспільстві високих моральних принципів, які, з одного боку, ґрунтуються на християнських засадах, з другого – на загальнолюдських цінностях, які підтверджені народною мудрістю. В оповіданні функція діалогу, щоправда, мінімізована, студент тільки задає тему, часом несміливо висловлює думку, яка суперечить Єфремовим переконанням. Проте таке композиційне структурування дозволяє поглянути на озвучену проблему під іншим кутом, підсвітити її затінений аспект, дати її докладніше тлумачення. Щодо жанрової дифузії оповідання «Старий Єфрем», то багатий біографічний матеріал із відчутно дидактично-сповідницьким характером, викладений у спонукальному стилі, дозволяє говорити про наявність в оповіданні рис жанру повчання. Сам образ столітнього старого Єфрема, обличчя якого «висхло, протяглося, але ще миле, ще красне, бо лице чесного чоловіка єсть за все таким, як лице сонця при западі, <...>ще миле, ще красне, як

его душа» [8, с. 121], який був у бувальцях і який зовнішньо і набутим досвідом нагадує біблійного Мойсея, тільки підсилює враження читача в істинності його настанов. Морально-етична основа проповіданих Єфремом засад віддзеркалює насамперед філософсько-світоглядну позицію самого автора, на яку безперечно вплинули й ідеї європейської «весни народів» (і тут щонайперше варто пригадати Устияновича як організатора «Собора учених руських і любителів народного просвіщення», так і його виступ на цьому заході, що, як відомо, відбувався у Львові протягом 19-26 жовтня 1848 року). Характерне переважання дидактизму в Устияновича-повістяра органічно поєднується із естетикою сентименталізму (образ Молани («Месьть верховинця») та Івана й Марії Задільських («Страсний четвер»)) і романтизму, що є визначальним у його художній стилістиці. Тільки у нарисі «Ніч на Бержаві» немає морально-дидактичного складника.

Свого часу Зенон Гузар, аналізуючи повість «Страсний четвер», класифікував її як «повість одного дня» [1, с. 314], вважаю, що цю слушну характеристику можна доповнити й такою рисою як циклічність сюжету, адже Зіня знову ж таки несподівано з'являється на порозі Задільських, але тепер цій поважній родині доведеться виховувати Зіниного сина; дівчина повідомляє своїм названим батькам уже про містичний спадок її сина.

У більшості європейських країн на першу чверть XIX ст. Просвітництво як ідейний та естетичний рух втратив свій потужний вплив, однак на українських теренах він розвивався, маючи для цього відповідний соціальний ґрунт. Західноєвропейські просвітники, пропагуючи царство Розуму і цивілізаційний прогрес, ясна річ, критикували представників церкви, але цей аспект ідеології Просвітництва не був актуальним для Устияновича, чиє професійне і духовне життя безпосередньо пов'язані зі священницькою місією. Доброчесний християнин, за Устияновичем, – це не фаталіст, не пасивний виконавець Божої волі, а герой, що з божою поміччю пізнає цей світ, його натурі характерні спокій, розважливість й альтруїзм.

Аналізуючи белетристичний доробок Устияновича крізь призму Просвітництва, виходжу з того, що Просвітництво як естетичний рух своєю системою художньо-естетичних координат присутній в інших напрямках і течіях, як-от: просвітницький реалізм, сентименталізм і передромантизм, а точкою їх дотику насамперед є сенсуалістичний підхід до відображення дійсності. Емоційно, з глибоким щирим почуттям студент описує як зовнішність Єфрема та Ганусі, так і своє ставлення до проголошених сільським мудрецем настанов; високий реєстр чуттєвості керує героями романтичної повісті «Месьть верховинця», таким чином ці епі-

зоди й характеристики набувають сентиментальних ознак.

Услід за ідеологами Просвітництва західноукраїнський прозаїк покращення суспільних відносин та усунення несправедливості вбачав у поширенні освіти, адже «наука – то світло, що по дорозі життя чоловікові світить» [8, с. 153]; акцентував примат розуму, адже розум чоловіка – «то таблиця, на котрій мудрість свої правди пише» [8, с. 154]. Неосвічена людина часто не тільки собі не може зарадити, а й перекриває шлях до кращого майбутнього своїм нащадкам: «самі ся ще нічого не учили<...>тому не знаютьхісна з науки» [8, с. 154]. Тож прозаїк устами старого Єфрема як про доконечну потребу говорив про заснування шкіл, особливо сільських. Примітно, що в оповіданні «Толкущему отверзеться» автор хоч і визнавав схоластичність тогочасної шкільної освіти, однак на прикладі Гриня, колись найменш успішного учня, доводив, що посидючість, бажання досягнути більшого та віра в дієвість божої сили зробили його першим і посприяли хорошій кар'єрі в майбутньому.

На відміну від західноєвропейських авторів-просвітників, Устиянович не пропагував радикальних ідей, пов'язаних зі зміною суспільно-економічного стану та запровадження соціальної рівності. Проте в оповіданні «Старий Єфрем» доволі латентно, та все ж таки Єфрем не оминає соціальних негараздів, і головну причину

вбачає у відсутності хоча б елементарної освіти: «...всі помітують хлопом як гнилим ябком, хто не хоче, то го ошукає, хто іно хоче, то го скривдить, хто іно хоче, то го з путі зведе» [8, с. 155]. А втім його співрозмовник селянин Яцько більш прямолінійний: «...пани так нас поздирали, що далі і діти годувати годі; от і тепер ходимо в праві і самі не знаєм, що робити: чи правуватися далі, чи самим собі зробити правду» [8, с. 160]. Устиянович послідовно вибудовував образ Єфрема як сільського мудреця і духовного наставника, тож відповідно він не може пропонувати хоч якусь радикальну дію, на кшталт запрошення опришків, на що натякає Яцько, а навпаки, закликав до пошуку правового шляху вирішення проблем, адже «Без законів нема добра на світі. Закон становить найбільшеє добро для краю, єсть то хата, которалюди від сльоти і бурі, від люті і спеки, від напасті і злоби хоронить» [8, с. 160]. Моральне виховання, освіта, дотримання законів – це боговгодний шлях до формування справедливого суспільного ладу – така головна ідея цього твору.

Наскрізний гуманізм і безконфліктність, настанова на дотримання християнських заповідей і правових норм дали підстави І. Панькевичу потрактувати оповідання «Старий Єфрем» як твір у стилі бідермаєру [7], що паралельно з романтизмом розвивався переважно в німецькій та австрійській літературі та характеризується та-

кими рисами, як безконфліктність, буденність, увага до міщанського побуту й способу життя, герой такого твору зазвичай виходець із міщанського середовища. З чим не можна не погодитись. Однак, як відомо, Д. Чижевський вважав безпідставними спроби введення цього поняття щодо української літератури, хоча і не заперечував наявність рис бідермаєру у низці українських творів, у тому числі й М. Устияновича. На переконання літературознавця, «... на Заході (у німців) «бідермаєр» є реакцією на романтику, з'явищем «протрезвіння»<...>на Україні не було такого ґрунту для такої реакції проти романтики, а зокрема не було такого ґрунту в особистому розвитку окремих поетів» [10, с. 459]. Такий погляд логічний і прийнятний, адже ті риси бідермаєру, які можна виокремити в творах Устияновича, на думку Чижевського, – не постали в результаті органічного розвитку, а шляхом простого запозичення. Тож буденність і безконфліктність вважаю радше складниками сентименталізму, ніж бідермаєру, оскільки у випадку останнього все ж таки акцент на змалюванні міщансько-госередовища і відповідного героя-міщанина.

Мотиви європейської романтики розбійництва з її виразним пригодницько-авантюрним складником відлунюють і в західноукраїнській літературі, джерелом їх сюжетів були народні перекази і легенди про відчайдушних народних месників. У середині XIX ст. з'я-

вилась низка творів, тематику яких започаткував М. Шашкевич своєю романтичною новелою-казкою «Олена» (1837): «Страсний четвер» М. Устияновича, «Син опришка», «У страху очі великі» Ф. Заревича, «Три недолі» А. Вахнянина. Завдяки майстерному поєднанню жанру новели та фольклорної казки Шашкевичу вдалося створити героїчний образ народного месника, опришка Медведюка. Названі вище західноукраїнські прозаїки визнавали соціально-економічні причини виступу опришків, однак акцентували, що рано чи пізно шляхетна ідея занепадала, рух і активні учасники поступово маргіналізувались, учорашні шляхетні народні оборонці стали розбійниками й авантюристами. Так, в оповіданні «У страху очі великі» Заревича вчинок селянина Василя – напад на домівку вїйта з метою пограбування – ніщо інше як розбій. Більш обґрунтована авторська позиція Вахнянина в оповіданні «Три недолі», написаному на основі народних переказів про перехід XVII ст. барських конфедератів через гори. Автор докладно змалював атмосферу, в якій зародився рух опришків; а колишній ватажок опришків Іван, переживши родинну трагедію (конфедерати жорстоко розправилися із родиною його сина), ставши калікою, через роки теж переконується, що опришківство виродилось.

Повість «Страсний четвер» (1852) побачила світ уже після скасування кріпацтва, тож тут не-

має натяку на антикріпацький пафос, а втім погляд Устияновича на опришківство амбівалентний. Прозаїк не береться змальовувати образ славного шляхетного рицаря, варіант такого собі бескидського Ланселотта, оскільки критично сприймав опришківський рух у цілому, хоча й усвідомлював його соціальний чинник: «... закладали они (шляхта. – Н. Б.) на свобідних синів Бескида, крім звичайної давнішої оплати, всяку десятину від скота, овець і пчіл, установляли рогове, карби, чопове» [8, с. 258]), та разом указав і на ментальну вдачу верховинців: «... піти в опришки було принадою для бутного або оскорбленого молодця» [8, с. 259].

Повість «Страсний четвер» структуровано так, що фабульний час перших чотирьох розділів та останнього кульмінаційного (через шість років) зведено до одного дня – страсного четверга – саме в цей день відбулися найдраматичніші події в родині Задільських – викрадення Зіні та її смерть, що дало підстави З. Гузару характеризувати твір як повість одного дня [1, с. 314].

В образі Алексія Добоша письменник уособив весь трагізм романтики розбійництва, адже очоливши ватагу опришків, уже не належав собі, а став заручником ідеї: він кохає Зіню і мріє про нормальне родинне життя, але не може покинути своїх товаришів. Опришківство з усіма його плюсами й мінусами хоч і стає звичним способом життя для більшості опришків,

однак обертається великими стражданнями насамперед для родини Задільських, а згодом Зіні та самого Добоша. У повісті «Страсний четвер» переважає дидактизм, який прозаїку вдалося органічно поєднати з естетикою сентименталізму та романтизму.

У романтичних повістях «Страсний четвер» і «Мість верховинця» спостерігається поглиблення ірраціонального складника як у створенні загальної картини, так і у формуванні характерів персонажів твору. Попри те, що Устиянович був священником відкритість українського менталітету до фантазування бере гору і над ним, тож у названих творах домінує динамічність, трагічний неспокій, реальність поєднується із фантастикою і навіть містикою. Мова як про пророчі сни Молани («Мість верховинця»), так і загадковість походження Зіні та її появу у родині Задільських («Страсний четвер»). Сني для Устияновича-священника – відлукавого, для Устияновича-прозаїка – заковані в символічно-ключові моменти минулого і майбутнього життя героїв.

Образ Продана змальований за принципами романтичної естетики: красень («... рослий як стрімка ялиця, <...>гожий, веселий як весна, <> був то собі легінь, яких мало, а в Рожанціачей-же і байдуже найдеш» [8, с. 171]), тихий, поштивий з усіма, залюблений у природу і музику, вправний мисливець на цілу Тухольщину, що «... умів він

витропити зв'яз, хоча й би край Бескида», ясна річ, високо цінував дружбу і гидував лицемірство, тож «... горе тому, хто ся поважив станути єму в дорозі» [8, с. 171]. Як винятково романтична натура Продан підтверджує це у надзвичайній ситуації: вражений віроломством товариша, враз «... затис кресаню і пошумів у темні мраки доли долиною як олень, що гончі гонять» [8, с.178]. З погляду просвіницької естетики відбувається моральне переродження Федора: вдячний Продану за врятоване життя, він відмовляється від одруження з Моланою. Пріоритети людської моральності й християнства торжествують у фіналі цієї повісті: «Ой нема то як у горах вірнії дівчата! / Ой нема то як у горах честні легінята!» [8, с. 194].

Релігійність автора та естетика романтизму вплинули і на змалювання образу Наливайчихи; в експозиційній частині твору зацентровано її моральні чесноти: «Убога, але поштива, немолода, але рухава, жила она в селі чесно і мирно, заробляла, маючи лише малий городець, як могла помежи кметі і не заглядала, як то кажуть, нікому в горнець» [8, с. 170], та найбільше її шанували в селі за те, що не ворожила.

Герої романтичних творів Устияновича – у цілому персонажі запальної вдачі, доля яких позначена невідворотним впливом фатуму, та все ж їм властива релігійність світогляду і як наслідок розважливість у вчинках.

Тож підсумовуючи можна сказати, що ідеї Просвітництва у прозових творах Миколи Устияновича трансформувалися в народницько-просвітительські; як прозаїк він послуговується широкою гамою романтичних ідейних та естетичних складників. Безперечно, його прозові твори позначені впливом національного варіанту романтизму, в якому серед іншого спостерігається ідеалізація патріархальних відносин, як і увага до релігійної свідомості.

Список використаних джерел

1. Гузар З. Повість Миколи Устияновича «Страсний четвер». *Шашкевичіана*. Збірник наукових праць. Вип. 1-2. Львів-Броди-Вінніпег: Просвіта, 1996. С. 311-317.
2. Гулевич Л. Бойківська тема у прозі М. Устияновича. "Слово і Час". 2006. № 9. С. 40-45.
3. Гулевич Л. Образний світ Миколи Устияновичата Івана Франка: рух художньої думки. *Проблеми гуманітарних наук*. Серія «Філологія». Вип. 38. Львів, 2016. С. 108-115.
4. Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX – початку XX ст. Київ, 1981. 277 с.
5. Нахлік Є. Романтична повістка «Месьть верховинця». "Радянське літературознавство". 1981. № 12. С. 61-70.
6. Нахлік Є. Українська романтична проза 20–60 років XIX ст. Київ, 1988. 318 с.
7. Панькевич І. Літературний бідермаєр у галицько-українському письменстві. *Шашкевичіана*. Збірник наукових праць. Вип. 3-4. Львів-Вінніпег, 2000.
8. Твори Миколи Устияновича і Антона Могильницького. Руска письменність. III. 2. Видання друге. Львів, 1913. 520 с.
9. Ткачук М. Наратив повісті-аполога «Месьть верховинця» Миколи Устияновича. "Слово і Час". 2012. № 2. С. 53-62.

10. Чижевський Д. Історія української літератури. Тернопіль, 1994.

References

1. Huzar Z. Povist Mykoly Ustyianovycha «Strasnyi chetver». *Shashkevychiana*. Zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 1-2. Lviv-Brody-Vinnipeh: Pros-vita, 1996. S. 311-317.

2. Hulevych L. Boykivs'ka tema u prozi M. Ustyianovycha. "Slovo i Chas". 2006. no. 9. s. 40-45.

3. Hulevych L. Obraznyi svit Mykoly Ustyianovycha ta Ivana Franka: rukh khudozhnoyi dumky. *Problemy humanitarnykh nauk*. Seriiia «Filolohiia». Vyp. 38. Lviv, 2016. s. 108-115.

4. Denysiuk I. Rozvytok ukrainskoyi maloyi prozy XIX – pochatku XX st. Kyiv, 1981. 277 s.

5. Nakhlik Ye. Romantychna povistka «Mest verkhovyntsia». "Radianske literaturoznavstvo". 1981. no. 12. s. 61-70.

6. Nakhlik Ye. Ukrainska romantychna proza 20–60 rokiv XIX st. Kyiv, 1988. 318 s.

7. Pankevych I. Literaturnyi bidermaier v halysko-ukrainskomu pysmenstvi. *Shashkevychiana*. Zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 3-4. Lviv-Vinnipeh, 2000.

8. Tvory Nykoly Ustyianovycha i Antona Mohylnytskoho. Ruska pysmennist'. III. 2. Vydania druhe. Lviv, 1913. 520 s.

9. Tkachuk M. Naratyv povisti-aploha «Mest' verkhovyntsia» Mykoly Ustyianovycha. "Slovo i Chas". 2012. no. 2. s. 53-62.

10. Chyzhevskiy D. Istoryia ukrainskoyi literatury. Ternopil, 1994.